

אפרים א' אורכך / ירושלים

למקרא ה"גליונות לפרשת השבוע".

עיקר זכותה של בעלת ה"גליונות" יש לראות בכך, שהחזירה את עטרת לימוד התורה ליושנה בחוגים רחבים, שהתרחקו מלימוד התורה. בתקופת ההשכלה היינו עדים להעדרת לימודם של הנביאים מתוך הבלטת הצד האסתיטי והמוסרי שבדבריהם. בעקבותיה הלכה גם תנועת התחייה הלאומית, שחשה למצוא חינוך ועידוד לשאיפותיה דוקא בדברי הנביאים וכיעודיהם. דעות אלו הושפעו מבי"קורת המקרא ומיחסה לספר התורה. המונח "ביבליה" זר לרוחה של היהדות, המכירה רק ב"תורה נביאים וכתובים", ולא הרי קדושתם של הספרים האחרים כקדושתה של התורה. ויש צורך בפירוש לתורה למען יהודים המאמינים ב"תורה אשר שם משה לפני בני ישראל על פי ה'". ואין לטעון ולומר, כי על המפרש להתכוון רק לפסוק ולא לחוג קוראים מסויים, שכן אפשר להשיב: אין לך מפרש שים שהזדהו זהדות שלימה וגמורה עם הפסוק כרש"י וכנכדו הרשב"ם, ועם זה היו דבריהם מכוונים לדורם. הדבר בולט לא רק ברמזים למציאות ההיסטורית שהקיפה אותם! אלא גם בעצם מהותו של הפירוש.

על פירושו של רש"י נכתב הרבה, אבל חסרה עדיין חקירה על יחסו לאגדה, על דרך בחירתו באגדות. מה היתה נקודת ראותו בבחירת האגדות. למה בחר מה שבחר ומשום מה השמיט מה שהשמיט? ודוקא שאלות אלה נידונו הרבה בגליונות במדור שאלות ודיוקים ברש"י. רש"י בעצמו מעיר "ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המיישבת דברי המקרא דבר דבור על אופניו". הוא בחר באגדות המיישבות את דברי המקרא באופן הנראה לו כחשוב וכמכריע לבני דורו. על כוונתו זו אפשר לעמוד לא רק בפירושים. שיש בהם שינויים בניסוחה של האגדה, אלא גם במקומות שהוא מעתיק את דברי המדרש כלשונו. אם רש"י מביא לפסוק "עמים הר יקראו" את דברי הספרי על אומות העולם האומרות: "נראה מה יראתה של אומה זו ומה מעשיה והם רואים כל ישראל

- גליונות לעיון בפרשת השבוע ערוכים בידי נחמה ליבוביץ, יו"ל ע"י מוסד תורה והשכלה למבוגרים ולנוער, הסתדרות נשי מזרחי באמריקה.
- 1 פרופ' כר עמד על אחדים מהם במאמרו "על רש"י והמציאות ההיסטורית של זמנו", בספר היובל לפרופ' י. ג. אפשטיין.

עובדים לאלוה אחד ואוכלים מאכל אחד. לפי שהגויים אלוהו של זה לא כאלוהו של זה ומאכלו של זה לא כמאכלו של זה" — הרי כוונתו להמחיש את ההבדל שבין קהילות ישראל בזמנו, לבין הגויים שבדורו, אשר טרחו לשוא לבסס את אחדותו של העולם הנוצרי.

רשב"ם טרח לפרש את התורה "לפי הפשטות המתחדשים בכל יום" מכיון שהיה בדבר משום צורך הדור. מסוף ימיו של רש"י עד למאה הי"ד אנו עדים לויכוחים בלתי פוסקים בצרפת בין יהודים לנוצרים. בוויכוחים אלה נתייחד מקום נכבד ביותר לדרכי פירוש המקרא, כי הנוצרים השתמשו למטרתם בדרך הדרוש האליגורי. הכרח היה להוכיח אז, כי התורה כולה ניתנה להתפרש כפשוט טה ללא זיקה כלשהי לדרשה ולאגדה ובמקרה הצורך — אף ללא התחשבות בהלכה. הדבר הזה אפשרי היה רק בחוגה של יהדות צרפת השלימה והנאמנה, החופשית מכל פיקפוקי השכלתנות, ביהדות זו של גדולי מפרשי התלמוד וההלכה, בעלי התוספות. פירושיהם היו צורך הדור ומכוונים לו, אבל האקטואליות שלהם אינה מוכללת; היא טמונה בתוך תוכם של הדברים ולרוב בין השיטין. אבל דווקא משום כך נשאר הדברים אקטואליים לא רק לדורות שבהם נאמרו. אנו למדים היום הרבה יותר ומוכנים לקבל יותר מפירושיהם של רש"י ושל הרשב"ם ותלמידיהם מאשר מאותם הפירושים שבהם דנו בפה מלא על שאלות ובעיות חשובות וגדולות בשעתן. תועלתו של הרלב"ג, שורשיו, בחינותיו ושאלותיו של האברבנאל, פירושיהם ה"אקטואליים" של ר' שמשון רפאל הירש, ושל המלבי"ם — מכולם אפשר ללמוד, אבל ה"אקטואליות" שבהם זרה לנו.

אלא משום מה דרוש פירוש חדש? משום שעם כל חשיבותם של הראשונים לבאור התורה, איננו יכולים להסתפק אף באחד מן הפירושים הקדמונים בשלמותם, כמות שהם. שמא יבוא במקומם ילקוט של פירושים שונים, כעין "תורה תמימה" או "תורה שלמה"? באו גליונותיה של ד"ר נחמה ליבוביץ ולימדונה, כי בחירת הפירושים והקריאה בהם חכמה גדולה היא. בשאלותיה היא מכוונת את הקורא ובהן היא מגלה את כוחה הדידאקטי. היא מסוגלת לגלות פירושים נפלאים במדרשים ותוך השוואת דרשות שונות, היא באה להעמידנו על תפיסת עניינים פסיכולוגיים דקים שבדקים ולהשכילנו לדעת מהי אמנות הסיפור בתורה, ובה במידה לדלות פניני מחשבה מפירושי כל הדורות. אולם עם כל מעלותיהם של הגליונות, אין הם יכולים למלא את תפקידו של הפירוש החסר לנו. החיטוט, החיפוש, והדיוק בדברי המפרשים מרחיק אותנו לפעמים מהכתוב עצמו. כך אומר שד"ל בעניין הפירושים המרוכים על חטאו של משה בעניין "מי מריבה" (ומובא בגליון חוקת אחרי הבאת דעות של מפרשים מתקופות שונות): "המפרשים העמיסו עליו שלשה יעשר חטאים... על כן נמנעתי מהעמק חקירה בדבר זה, מיראה שמא יצא לי פירוש אחר ונמצאתי גם אני מוסיף עון חדש על משה רבינו ע"ה". דיקדוקים מרובים עלולים לפעמים להביא לידי גרוטסקיות.

לא רק פסוקים קשים טעונים פירוש "דיו לאדם במקראות שאפשר להולמם" נאמר ב"תמול שלשום" של עגנון. ודוקא לפסוקים מסוג זה כתבו מפרשינו הגדולים את הפירושים היפים ביותר הנחרתים עמוק בלבנו, כי טיבו של פירוש איננו נבחן רק באיזו מידה הוא מיישב את הקשיים שבפסוק אלא גם בניסוחו ובסגנונו. מי איננו נפעם ונרגש בקראו את דברי רמב"ן על ה"נבל ברשות התורה" ל"קדושים תהיו" ואת פירושו ל"ועשית הישר והטוב", את דברי הקצרון הפשטן רשב"ם על מצות סוכה (פ' הרשב"ם ויקרא כג, מג) ולפסוק "ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום וגו' ואתפלל אל ה' ואומר" (דברים ט, כה—כו) או את דברי "ספר החינוך" על "ועצם לא תשבור כו" (כי אחרי הפעולות נמשכים הלבבות) ואת הסברתו למצות "הקהל"². ורושםם של הדברים ניכר לא בלבד בשגב הרעיונות המובעים בהם, אלא בעיקר בלשונם הנלכבת והפשוטה. זקוקים אנו לפירוש שיתן לכל פסוק את פשוטו הטוב ביותר. לא פירושים זה על יד זה אלא זה בתוך זה. ברצוני להסתפק בשתי דוגמאות: דוגמה אחת לשילובם של פירושים אחדים שבכוחם להעמידנו על כוונתה של פרשה. הדוגמה השנייה באה ללמדנו איך גם הערה קטנה של מדרש, הנראית כלשון גוזמה יכולה לגלות לנו גופי תורה אם עינינו פתוחות ואינן פוסקות מלהתבונן בכתוב.

(א) כבראשית מ', א' נאמר: "ויהי אחר הדברים האלה חטאו משקה מלך מצרים והאופה לאדוניהם למלך מצרים". עצם החטא אינו מפורש. רש"י משלים את החסר לפי המדרש: "זה נמצא זבוב בפיילי פוטיירין שלו וזה נמצא צרוד בגלוסקין שלו". לפי מדרש אחר קשרו קשר נגד המלך. הסברה אחרת מוסיפה, כי נתפסו בקלקלתם בשעה שבאו לאנוס את בת פרעה. בתוספות על התורה נמצאת הערה מעניינת: ולפי שכל העולם מדברים ביוסף שרצה לשכב עם אשת אדוניה, טרדם במעשה אחד (הדר זקנים י"ח ע"ב). כל עניין שר המשקים ושר האופים בא אפוא לתת לבריות נושא חדש לרכילות חברותית ולהשכיח את מעשה יוסף ואשת פוטיפר. צירוף כל הפירושים לחטאם של שר המשקים ושר האופים מגלה לנו את כל "התוכן" רב העניין של השמטת החטא בדברי הפסוק. במציאות המצרית של משטר אבסולוטי קרה, ששרים רמי מעלה הורדו פתאים ממעמדם העליון לבור תחתיות. המלך לא מצא לנחוץ לפרסם את הסיבה האמיתית, שהניעה אותו למעשהו. במקום זה התחילו הבריות לעסוק בניחותים ובלחישות ונתנו הסברות שונות: מעילה בתפקיד (זבוב במשקה המלך וכו') מרידה מדינית. מעשה תועבה. חוסר ידיעת החטא של שני השרים תרם תרומה נוספת להשכחת מעשה יוסף ואשת פוטיפרע.

(ב) לדברי הכתוב בראשית מ"ג, ז': "ויאמרו שאול שאל האיש לנו ולמו" לדתנו לאמר העוד אביכם חי היש לכם אח וכו'". מביא רש"י את המדרש: "אפילו על עצי עריסתנו שאל אותנו". הדברים נראים כלשון גוזמה, אבל דוקא

2 מובאים בגליונות כל אחד במקומו.

לשון זו שנקטו חז"ל בהערתם מראה לנו את התמצאותם המעמיקה והבנתם העדינה ברוח הסיפור. על הפסוק הג"ל כבר הקשו המפרשים: הלא בסיפור על השיחה בין האחים לבין יוסף לא נמסר דבר ולא חצי דבר על שאלה מסוג זה? אין לומר שהאחים באו לפייס את דעתו של אביהם הזקן ולכן נטלו רשות לעצמם להוסיף דברים, שהרי יהודה עומד ואומר ליוסף בעצמו: "אדוני שאל את עבדיו לאמר היש לכם אב או אח?" (בראשית מ"ד, י"ט). כמובן, שיש מקום להסתמך על הכלל של "דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר" ולראות בדברי האחים ליעקב השלמה לתיאור השיחה בין יוסף לבין האחים כפי שנתן בפרק מ"ב, ט'—כ"ג. אבל נשאלת השאלה למה נשמטו הדברים שם ולמה גם לא נזכרו בסיפור האחים ליעקב על פגישתם עם יוסף (שם ל'—ל"ד). האמת היא שתיאור השיחה בין האחים ליוסף בפרק מ"ב הוא מלא ושלם. יותר לא אירע שם. המשנה למלך במצרים שאל רק שאלה אחת "מאין באתם" והאחים ענו "מארץ כנען". אחר-כך חוזר יוסף ארבע פעמים על האשמתו: "כי ערות הארץ באתם לראות מרגלים אתם" (ט', י"ב, י"ד, ט"ו). בין האשמה להאשמה מגלים האחים טפח נוסף מחיי משפחתם. בראשונה רק "כולנו בני איש אחד נחנו" (י"א) ואח"כ: "שנים עשר עבדיך אחים אנחנו בני איש אחד..." יוסף לא שאל כלל שאלה על מצבם המשפחתי של האנשים אשר באו לשבור אוכל. הוא רק האשים: "מרגלים אתם". ההפתעה בהאשמה והחזרה עליה הביאה את האחים לספר את כל מה שידעו. בסיפורם הראשון (מ"ב, כ"ט) הגידו ליעקב את כל הקורות אותם ללא תוספת וללא שינוי. שאלתו המרגיזה של ישראל "למה הרעותם לי להגיד לאיש העוד לכם אח?" גרמה לגילוייה של אמת פסיכולוגית. הדברים הקשים של יוסף, האשמתו המפתיעה והחזרה עליה: "מרגלים אתם. לך-אות את ערות הארץ באתם", היה בה משום חקירה מדוקדקת ונדמה היה להם כאילו שאל אותם על כל פרטי חייהם ואפילו על עצי עריסותיהם. יהודה הנרגש והניגש לשיחתו המכרעת עם יוסף אומר את האמת הפסיכולוגית: "אדני שאל את עבדיו לאמר היש לכם אב או אח". האמת העובדתית היא שיוסף לא שאל: "לא אמר אלא" את מה שמסופר בסיפור הראשון. מבחינת האמת הסובייקטיבית והפסיכולוגית צדקו האחים ויהודה, שיוסף שאל וחקר.

ד"ר נחמה ליבוביץ יכולה וצריכה לתת לנו את הפירוש החסר לנו. הוא יהיה פרי עמלה בגליונות, אלא שעליו לתת לא את השאלות כי אם את התשובות. היחס של כובד רש לכל מלה שבפסוק. עמידתם על הקשר שבין הצורה לבין התוכן, היאבקותה על מובן דבריהם של כל המפרשים והתעמקותה בהם—ערוכה הם. כי פירוש זה יתן את הטוב והמשובח, בסגנון שיחרות את הדברים בזכרוננו ויקרב אותם ללבותינו. ייתכן שהפירוש הזה יצריך שוב חיבורם של גליונות חדשים, אבל זה טיבה של תורה, שפירושה ימשך כימי השמיים על הארץ.

3 שאלה זו נידונה בפרוטרוט בגליון מקץ תשי"ב ובגליון ויגש תשי"ה.